

УДК 159.91:268

Горяна Л.Г.,*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії й освіти дорослих ЦППО ДВНЗ УМО НАПН України, м.Київ, Україна*

ДУХОВНО-ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ

У статті йдеться про шляхи профілактики адиктивної поведінки у молодіжному середовищі. Автор розкриває сутність виникнення поведінки, яка суперечить нормам суспільного життя. Метою статті є звернення уваги педагогічних працівників різних категорій на духовно-ціннісне виховання молоді

Ключові слова: адиктивна поведінка, девіантна поведінка, духовно-ціннісне виховання, наркозалежність.

Goryana L.G. Духовно-ценностные аспекты профилактики аддиктивного поведения как здоровьесберегающая технология

В статье говорится о путях профилактики аддиктивного поведения в молодежной среде. Автор раскрывает сущность возникновения поведения, которая противоречит нормам общественной жизни. Целью статьи является привлечение внимания педагогических работников различных категорий на духовно-ценностное воспитание молодежи.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, девиантное поведение, духовно-ценностное воспитание, наркозависимость.

Goryana L.G. Spiritual and value aspects of addictive behavior prevention as a health saving technology

The article deals with the ways of preventing addictive behavior among young people. The author reveals the essence of behavior that is contrary to the norms of society. The article aims to draw an attention of teachers of different categories to the spiritual and value-based education of youth.

Key words: additive behavior, deviant behavior, spiritually-valuable education, addiction.

Суспільство України у XXI столітті опинилося перед конкретним вибором, яким буде її майбутнє? Яким чином припинити зростання негативних виявів адиктивної поведінки у молодіжному середовищі? Вхідження України у новий період становлення всіх сфер розвитку, відновлення державності, відродження багатого культурно-історичного досвіду та традицій національного виховання висуває проблему гармонійного фізичного та духовного розвитку молодого покоління, соціалізації його з метою подальшої діяльності. При ближчому розгляді в сучасних умовах гарантією збереження інтелектуального потенціалу, генофонду є здоровий молодіжний освітній простір.

Сьогодні освіта розглядається як одна з основних цінностей, без яких неможлива реалізація стратегій розвитку суспільства. Освітній простір є цілеспрямованим процесом навчання, виховання та розвитку ціложиттєвих інтересів людини, що спрямований на досягнення людиною благополуччя, безпеки, здоров'я.

Актуальною є позиція, що духовно-моральні проблеми молоді – це не будь-які суперечності її життєдіяльності, а лише ті, які поглиблюються та свідчать про недостатність існуючих способів їх вирішення, а отже – призводять до появи дезорганізуючих процесів у системі «суспільство – молодь». Молодіжні проблеми поділяються на два типи: у першому означенні зростаючі вимоги суспільства до молоді, у другому – особистісні сподівання та прагнення молодих людей і складності їх реалізації [9].

У минулому XX столітті дорослішання молоді відбувалося в умовах відносної стабільності, існування великої кількості спеціальних соціальних інститутів. У сучасних умовах наразі практично не існує нових, ефективних та відносно безболісних форм соціалізації молоді. Розширення можливостей самостійного вибору життєвого шляху при одночасному зростанні особистої відповідальності – також нове явище, до якого більшість молодих людей виявилася не готовою. Багато представників молодого покоління оцінює своє соціальне становище з загальноцивілізаційних позицій, найчастіше порівнюючи його зі становищем ровесників у інших, переважно високорозвинених країнах; це часто спричиняє появу завищених соціальних вимог молоді (І.Д.Бех, С.І. Болтівець, М.В. Жуковський).

Духовне багатство особистості визначається багатством її ставлення до навколишнього світу, змістом і характером її взаємодії з

природою та людьми. Завдання педагога – навчити жити багатим духовним життям кожному дитину. Для успішного виконання цього завдання треба враховувати закономірності духовного життя дитини, зумовлені її віковими особливостями, складністю й усеохопністю процесу формування духовного світу особистості [2].

Враховуючи актуальність окресленої проблеми, метою статті є обґрунтувати духовно-ціннісні аспекти профілактики адиктивної поведінки як здоров'язбережувальної технології.

Аналіз педагогічних досліджень означеної групи дозволяє дійти висновків про те, що у вітчизняній педагогіці ще не склалося єдиного концептуального підходу до вивчення причин поширення підліткового наркотизму, не виокремлені його педагогічні механізми, не розглянуто сукупність чинників, які визначають динаміку наркотизму в період трансформації українського суспільства. Відсутнє узвичаєне й однозначне визначення наркотизму як різновиду девіантної чи аморальної (криміногенної, протиправної) поведінки, до якої належать такі соціальні явища як алкоголізм, сексуальна розбещеність, торгівля людьми. Всі базові поняття дотепер є дискусійними, та відбувається їхня синонімізація (А.І. Міллер, 1985 р., О.В. Змановська, 2005 р.)

Культурно-освітній проект із виховання духовності підлітків В.О. Сухомлинського значно відрізнявся від існуючих педагогічних підходів мірою звернення до морально-етичної проблематики. На відміну від панівної в той час соціоцентричної виховної парадигми, яка концентрувала розвиток особистості на зовнішньому, середовищному, причому такому, яке вже з самого початку апріорно продукувало найкращі риси людини, В. О. Сухомлинський запропонував новий, внутрішній механізм ціннісної регуляції й саморегуляції дитини, її творчого розвитку, спрямований на формування усталеної домінанти – духовності. Він звертається до тем і проблем, які раніше не були предметом педагогічної рефлексії в структурі радянської ідеології. У 1961 р. виходить його книга «Духовний світ школяра», у 1962 році – «Людина неповторна», у 1963 – «Моральний ідеал молодого покоління», у 1965 році – «Виховання особистості в радянській школі». Василь Олександрович звернувся до духовного світу особистості, до моральних її цінностей задовго до того, коли на неї звернули увагу інші педагоги. Ці твори стали поштовхом для подальших творчих шукань (І.Л. Сіданіч, О.П. Кислашко).

В.О. Сухомлинський у монографії «Духовний світ школяра» започаткував вивчення духовного світу школярів, аналіз їх діяльності в широкому розумінні цього поняття. Він пише: «Майстерність морального виховання, ...в тому, щоб дитину з перших кроків її шкільного життя переконували насамперед її власні вчинки, щоб у словах вихователів вона чула відгуки власних думок, переживань... Багатство духовного життя починається там, де благородна думка та моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високо-моральному вчинкові». Ми спонукаємо вихованців до вчинків, що мають яскраво виражений високоморальний характер.

На перше місце в практиці нашої виховної роботи ставляться вчинки, в яких виявляється гуманне, людяне ставлення дитини до інших людей. Багатство духовного життя особистості значно залежить від того, як глибоко людина не лише розуміє, а й відчуває благородство ідей гуманності. Поняття «адиктивна поведінка», яке утворилося від англійського «згубна звичка», в наукову літературу ввів Ц.П. Короленко, теорію адикції досліджували Д.В. Семенов, В.М. Качалов, О.Ю. Кондратьєв, С.А. Кулаков, Б.М. Левін; питання профілактичної роботи з підлітками розглядали О.Є. Личко, В.С. Бітінський, В.М. Оржеховська, Н.Ю. Максимова, О.І. Пилипенко, І.П. Фіцула, В.П. Лютий, О.Г. Кирилова, А.Г. Макеєва та ін.

Семантичне пояснення поняття «адиктивна поведінка» було запропоноване американським дослідником В. Міллером (1984 р.) та поширене у вітчизняній наркологічній практиці С. Кулаковим (1989) і А. Лічко (1991) на позначення зловживань індивідом наркотичними речовинами ще до сформованості в нього психофізичної залежності. Пізніше зміст цього поняття було розширено фактами психолого-педагогічної практики на позначення ситуацій, пов'язаних зі зловживанням особистістю різноманітними речовинами, які спричиняють відхилення в її поведінці. Адиктивна поведінка є однією з форм девіації – поведінки, яка відрізняється від загально визначеної за нормами психічного здоров'я, права, культури чи моралі.

Аналіз психолого-педагогічної та соціальної літератури дозволяє визначити чинники, що сприяють виникнення адиктивної поведінки: неспроможність у навчанні (27%), алкоголізм батька (22%), жорстоке поводження з підлітком у сім'ї (19%), постійні конфлікти між батьками (17%), емоційне відчуження з боку матері (17%) [3]. Дослідження вчених свідчать, що розвиток адиктивної поведінки може відбуватися у двох напрямках: 1) полісубстантна

адиктивна поведінка (підлітки пробують на собі дію різних токсичних речовин, серед яких поступово може бути вибрано найбільш привабливу), 2) моносубстантна адиктивна поведінка (зловживання тільки однією речовиною).

Важливо відзначити й чинники, що сприяють переходу адиктивної поведінки у хворобу:

- соціальні (доступність речовини для підлітка, «мода» на неї, вплив групи однолітків, до якої належить підліток);
- психологічні (тип акцентуації характеру підлітка, психопатії, привабливість нових відчуттів і переживань);
- біологічні (міра початкової толерантності, ускладнена спадковість, природа речовини, якою зловживають) [3].

Нині помітно виражена тенденція до прогресії кількості постійних споживачів наркотиків серед учнів різних навчальних закладів, дитячої та підліткової наркотизації, що характеризується вживанням одразу «важких» наркотиків: опіатів, психоделіків, синтетичних препаратів, кокаїну.

Оскільки вживання наркотичних засобів створює проблему в суспільному житті та здоров'ї особистості, в наукових дослідженнях вчених її розглядають у сукупності трьох взаємопов'язаних критеріїв: медичного, правового та соціального. Відомо, що залежність організму від уживання наркотичних засобів має загальні особливості, які полягають у подібності проходження стадій звикання. Учені виділяють такі етапи розвитку адиктивної поведінки: етап перших спроб, етап пошукового полінаркотизму, етап вибору переважаючої речовини, етап групової психічної залежності [4].

Адиктивна поведінка виникає в неповнолітніх у результаті вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю зв'язаних з цим проблем. При адиктивній поведінці негативна пристрасть підлітка до вживання наркогенних речовин ще не досягла стадії індивідуальної психічної та фізичної залежності, тобто певних стадій захворювання. Тому основна увага педагогічних працівників при адиктивній поведінці неповнолітніх повинна спрямовуватись не на медичні, а на виховні заходи, оскільки головними чинниками, що спонукають підлітків до такої поведінки, є так звані педагогічні чинники ризику: конфлікти в сім'ї, гіпоопіка, низький рівень освіти в сім'ї (М.Я. Копит, 1983); низький культурний та освітній рівень батьків, нерівні методи виховання (О.Ф. Артемчук, 1985); неблагополучне виховання у сім'ї, педагогічна

занедбаність (Б.С. Братусь); неблагополучні стосунки між батьками, їх низький культурний рівень (Ю.П. Лисицин, П.І. Сидоров, 1990); відсутність контролю батьків за поведінкою дітей, святкування з дорослими (О.І.Пилипенко, 1994); індивідуально-психологічні особливості особистості, негативний соціально-психологічний статус у колективі, недостатність переконливої, доступної інформації про наслідки наркотизації, типові поведінкові реакції підлітків – емансипація, групування з однолітками, опозиції, імітації, компенсації, стрес, незайнятість, відсутність пізнавальних інтересів (І.М. Пінчук, Н.П. Пихтіна, 2000).

Отже, адиктивна поведінка – це поведінка людини, якій притаманне прагнення відійти від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану – завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. У результаті такої поведінки людина існує у своєрідному «віртуальному» світі. Вона не тільки не вирішує своїх проблем, а й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує. Це зумовлено як нелегкими обставинами життя, так і бажанням піти від повсякденності в ілюзорний світ своєї уяви.

Процес вживання такої речовини, прив’язаність до предмету або дії супроводжується розвитком інтенсивних емоцій і починає управляти людиною: наприклад, алкоголь, наркотики, азартні ігри, повне занурення в якусь діяльність (музику, колекціонування, комп’ютерні ігри, Інтернет, «трудоголізм»), що супроводжуються звуженням соціальних зв’язків, страхом перед реальним життям, бажанням піти від повсякденності в ілюзорний світ своєї уяви.

Розрізняють три групи різновидів адиктивної поведінки: нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп’ютерна адикція, трудоголізм; проміжні форми адикції (анорексія, булімія); хімічні адикції (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії).

Адиктивну поведінку неповнолітніх визначають ще як поведінку, яка передуює формуванню патологічної залежності від наркотичних речовин. При цій формі поведінки негативна пристрасть людини до хімічних речовин ще не досягла стадій психічної та фізичної залежності, тобто не може бути визначена як хвороба – наркоманія, алкоголізм та токсикоманія [1].

Отже, суть адиктивної поведінки – в бажанні відійти від реальності, досягти психологічного комфорту через прийом психоактивних речовин (у тому числі алкоголю) або постійної фіксації уваги на окремих видах діяльності.

Здійснюючи аналіз психолого-педагогічної літератури, ми виділили дві основні форми адиктивної поведінки – патологічну та непатологічну.

До непатологічного типу адиктивної поведінки ми відносимо нікотиноманію, тобто куріння цигарок та сигар. Саме куріння стає першим щаблем, на який стає молодалюдина, наслідуючи дорослих та прагнучи набути самостійності.

До патологічного типу адиктивної поведінки ми відносимо алкоголізм, наркоманію тощо.

Виховання почуття людяності – одна з найважливіших умов формування особистої гідності, особистої честі. Основою гуманних, людських вчинків є свідомо праця на користь людей і насамперед для майбутнього» [3].

Духовне багатство особистості визначається багатством її ставлення до навколишнього світу, змістом і характером її взаємодії з природою та людьми. Завдання педагога – дати повноту духовного життя кожній дитині. Але для успішного розв'язання цього завдання треба врахувати закономірності духовного життя дитини, що залежить від її вікових особливостей, зумовлюється складністю й багатогранністю процесу формування духовного світу особистості.

Умовно можна виокремити чотири основних групи факторів, які сприяють розвитку адиктивної поведінки, а саме:

1. Морально-ціннісна незрілість особистості: несформованість мотиваційної сфери (негативне ставлення до навчання, відсутність соціально узгодженої активності та соціально значущих установок, вузьке коло й нестійкість інтересів, відсутність захоплень і духовних запитів).

2. Несприятливе мікросередовище: неповна сім'я, сильна зайнятість батьків, спотворені сімейні стосунки, що приводять до неправильного засвоєння соціальних ролей, неправильне виховання.

3. Індивідуально-біологічні особливості: спадкова схильність до психічних захворювань і алкоголізму, важкі соматичні захворювання в ранньому дитинстві, органічні ураження мозку.

4. Індивідуально-психологічні особливості, нервово-психічні аномалії особистості: низький опір емоційному навантаженню, підвищена тривожність, імпульсивність, схильність до ризикованої поведінки, недостатня соціальна адаптація [6].

Отже, адиктивна поведінка – це результат недостатньої уваги суспільства до духовно-ціннісного виховання молоді. Дається визнаки й відсутність повноцінного інструментарію впровадження в заклади освіти шкільного предмету «Основи християнської етики». Не доведення сутності цього предмету серед педагогічних працівників різних категорій.

Список використаної літератури та джерел:

1. Генкова Л.Л., Славков Н.Б. Почему это опасно. / Л.Л. Генкова, Н.Б. Славков. – М.: Просвещение, 1989. – 96 с.

2. Максимова Н. Ю. Психологічний аспект профілактики алкоголізму та наркоманії підлітків. / Н. Ю. Максимова. – К: ІСДО, 1995. – 144 с.

3. Методика и технологии работы социального педагога / Под. ред. М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева. – М.: Академия, 2002. – 193 с.

4. Проблеми наркоманії, ВІЛ – інфекції та ЗПСШ в Україні: Збірник наукових статей. – К., 2001.

5. Надеждин А.В. Профилактика наркомании – основной путь решения проблемы молодежного наркотизма [Електронний ресурс]. / А.В. Надеждин. – Режим доступу: <http://www.narconon.ru/>

6. Неведомська Є.О., Горяна Л.Г. Щоб уникнути наркоманії серед підлітків: Методичні рекомендації для педагогів. / Є.О.Неведомська, Л.Г.Горяна. – К.: КМІУВ, 2000. – 14 с.

7. Щербина Л.Ф. Методичні підходи до психологічної реабілітації осіб, залежних від наркотичних речовин / Л.Ф. Щербина // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №8. – 43 с.

8. Лінський І. В., Мінко О. І., Первомайський Е. Б. Актуальні тенденції поширення залежності від психоактивних речовин в Україні: Аналітичний огляд [Електронний ресурс]. / І. В.Лінський, О. І.Мінко, Е. Б. Первомайський. – Режим доступу: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper175.htm>

9. Болтівець С.І. Педагогічна психогігієна: теорія та методика: Монографія. / С.І. Болтівець– К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії», 2000. – 302 с.